

Mu'tezile'nin görüşlerini düzelttiğini ve İslâm dininin itikadî konularını doğru bir şekilde kanıtladığını söyler (von Kügelgen, s. 118-119). Mahmûd Kâsım, başta İbn Rüşd ile Saint Thomas d'Aquin'i ele aldığı eseri olmak üzere birçok çalışmasında İslâm felsefesiyle Batı felsefesini karşılaştırarak birincinin ikincisi üzerindeki etkisini ortaya koyar. Ona göre d'Aquin, dinle Aristo felsefesini bağdaştırdığı en önemli öğretilerini İbn Rüşd'den almıştır. Hasan Hanefî, Mısır'da ve Arap dünyasında İslâm felsefesi alanındaki çalışmaları canlandıran Mahmûd Kâsım'ı rasyonalist tavır sahibi çağdaş felsefeciler arasında sayar (*Islam in the Modern World*, s. 448).

Eserleri. A) Telifleri. 1. *Fi'n-Nefs ve'l-'aql li-felâsifeti'l-ıgrîk ve'l-İslâm* (Kahire 1949, 1954). 2. *Cemâleddîn el-Ef-gânî, hayâtühû ve felsefetühû* (Kahire 1953). 3. *el-Feylesûfî'l-müfterâ'aleyh İbn Rüşd* (Kahire 1954). *İbn Rüşd ve felsefetühû'd-dîniyye* başlığıyla da yayımlanan bu eserde (Kahire 1969) Latin İbn Rüşdcüleri ve çağdaşları tarafından İbn Rüşd'e izâfe edilen bazı görüşler tasahih edilmektedir. 4. *el-İslâm beyne emsihî ve gadihî* (Kahire 1956). 5. *Nazariyyetü'l-ma'rife 'inde İbn Rüşd ve te'vîlühâ ledâ Tûmâs el-Eküyîni* (Kahire 1964, 1969). Müellifin doktora tezinin bir ve ikinci bölümlerinin tercümesidir. Eserin aslı, İbn Rüşd'ün ölümünün 800. yılı münasebetiyle 1978'de Cezayir'de düzenlenen toplantıdan önce neşredilmiştir (Alger 1978). Birinci bölümde kozmoloji ve bilgi teorisi, ikinci bölümde ilâhî bilgi, üçüncü bölümde beşerî bilgi konusunda İbn Rüşd'ün düşüncelerinin Saint Thomas üzerindeki etkileri ve Thomas'ın bunlara dayanarak kendi düşünce sistemini nasıl kurduğunu incelenmektedir. 6. *Dirâsât fi'l-felsefeti'l-İslâmiyye* (Kahire 1966, genişletilmiş 5. bs. 1973). Müellif bu eserinde Gazzâlî, İbn Sinâ, İbn Bâcce, İbn Tufeyl, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve İbn Rüşd gibi filozofların görüşlerini Rousseau, Leibniz ve Latin İbn Rüşdcüleri gibi Batılı filozofların görüşleriyle karşılaştırır ve Batılı filozofların İslâm felsefesinden ne kadar etkilendiklerini ortaya koymaya çalışır. 7. *el-Manţûku'l-hadis ve menâhicü'l-bahş* (Kahire 1966, 5. bs. 1968). 8. *el-İmâm 'Abdülhamîd b. Bâdis ez-za'imü'r-rûhî li-ħarbi't-tahrîri'l-Cezâ'iriyye* (Kahire 1968). 9. *Mezhebü'l-Gazzâlî fi'l-'aql ve't-taklîd muħâdara 'amme* (Kahire 1968). 10. *el-Ĥayyâl fi mezhebi Muħyiddîn el-'Arabî* (Kahire 1969). 11. *Nuşûş muħtâre mine'l-felsefeti'l-İslâmiyye* (3.

bs., Kahire 1969). 12. *Muħyiddîn İbnü'l-'Arabî ve Lâybnitz* (Kahire 1973).

B) Tahkik ve Neşirleri. 1. *İbn Sinâ, eş-Şifâ' et-tabî'ıyyât (2): es-Semâ' ve'l-'âlem (3): el-Kevn ve'l-fesâd (4): el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* (Kahire 1969). 2. *Kitâbü'l-Keşf'an menâhici'l-edille fi'akâ'i-di'l-mille ve ta'rîfi mâ vaķa'a fihâ bi-ħasebi't-te'vîl mine'ş-şübehi'l-müzeyyife ve'l-bida'i'l-muğille* (Kahire 1959, 1964, 1969). İbn Rüşd'ün eserinin ilk ilmî neşri olup müellif ikinci baskısına uzun bir giriş eklemiştir. 3. *Telħîşu Kitâbi'l-Burhân* (Kahire 1982). Yine İbn Rüşd'e ait olan bu eserin Mahmûd Kâsım tarafından tahkiki yapılmış, Charles E. Butterworth ve Ahmed Abdülmecîd Herîdî tarafından tekrar gözden geçirilerek yayımlanmıştır. 4. *Telħîşu Kitâbi'l-Kıyâs* (Kahire 1983). Mahmûd Kâsım, İbn Rüşd'ün bu eserinin de tahkikini yapmış ve Charles E. Butterworth ile Ahmed Abdülmecîd Herîdî kitabı tekrar gözden geçirerek neşretmişlerdir.

Mahmûd Kâsım'ın makalelerinden bazıları şunlardır: "La philosophie d'Averroès et ses rapports avec la scolastique latine" (*Actas del V. congreso internacional de filosofia medieval*, Madrid 1979, I, 207-217); "İbn Rüşd" (*Mu'cemü' a'lâmi'l-fikri'l-insânî*, I | Kahire 1984), s. 139-147). Mahmûd Kâsım ayrıca Henry Bergson, Emile Durkheim, Roger Bastide ve Emile Brehier gibi Batılı yazarların eserlerini Arapça'ya tercüme etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Arabic Philosophy and the West (ed. Thérèse-Anne Druart), Washington 1988, s. 68, 82, 86, 131; A. von Kügelgen, *Averroes und die arabishe Moderne: Ansätze zu einer Neubegründung des Rationalismus im Islam*, Leiden 1994, s. 112-124, 447; Hassan Hanafi, *Islam in the Modern World*, Cairo 1995, I, 448, 450; Ammâr Tâlibî, "el-Feylesûfî'r-râhil Mahmûd Kâsım", *eş-Şekâfe*, IV/12, Cezayir 1974, s. 71-78; H. Bekir Karlıġa, "İbn Rüşd", *DİA*, XX, 268, 282, 285.

HİLAL GÖRGÜN

MAHMÛD MUHAMMED ŞÂKİR

(محمود محمد شاکر)

Ebü Fihri Mahmûd b. Muhammed Şâkir
b. Ahmed b. Abdilkâdir
(1909-1997)

Mısrılı gazeteci, edebiyatçı ve şair.

İskenderiye'de dünyaya geldi. Doğduğu yıl babası Câmîu'l-Ezher vekili tayin edildi. İlk öğrenimini Kahire'de Vâlide Ümmü Abbas ve Kurbiyye medreselerinde yaptı.

1921'de el-Medresetü'l-Hidviyye Lisesi'ne girdi. 1922 yılının başından itibaren Seyyid b. Ali el-Mersaff'nin Sultan Berkuk Camii'nde verdiği derslere devam etti. 1926'da Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kayıtdı. Arap Dili Bölümü'nde hocası Tâhâ Hüseyin ile Câhiliye şiirinin incelenmesi yönütemi konusunda ihtilâfa düşünce üniversiteden ayrılıp Hicaz'a gitti (1928). 1929 yılı ortalarında Kahire'ye dönerek *el-Feth* ve *ez-Zehrâ* dergilerinde yazar olarak çalışmaya başladı. Mahmûd Muhammed Şâkir ilim ve siyaset adamlarıyla daha gençlik yıllarında babası vasıtasıyla tanıştı. Daha sonra Muhibbüddin el-Hatîb, Ahmed Teymur Paşa, Muhammed Hıdır Hüseyin, Ahmed Zeki Paşa ve Ahmed Şevkî gibi âlim ve edebiyatçılarla münasebetleri oldu.

Mustafa Kâmil'in kurduğu el-Hizbü'l-vataniyyü'l-kadîm'in saflarında yer alan Mahmûd Muhammed Şâkir Hafız Ramazan, Abdurrahman er-Râfîî, Ahmed Vefik, Mahbûb Sâbit, Abdülazîz Câviş gibi parti üyeleriyle yakın ilişki içinde bulundu. Cem'iyetü'ş-şebâbi'l-müslimîn'in kurucularından olan Mahmûd Muhammed Şâkir Muhibbüddin el-Hatîb, Ahmed Teymur Paşa ve Abdülhamîd Saîd ile fikir ayrılığına düşmesi üzerine cemiyetten ayrıldı. 1932'den itibaren *el-Muķteţaf* mecmuasında yazmaya başladı. *er-Risâle* ve *el-Belâġ* dergilerinde yazarlık hayatına devam etti. 1938'de ancak iki sayı yayımlayabildiği *el-'Uşûr* adlı bir dergi çıkardı. Bu dönemde yazar Yahyâ Hakki ve şair Mahmûd Hasan İsmâil ile yakın bir dostluk kurdu. *el-Muķteţaf* dergisinin sahibi Fuâd Sarrûf'un davetiyle *el-Muķtâr* dergisinde kısa bir süre editörlük yaptı. *er-Risâletü'l-kadîme* dergisinin kapanması üzerine (1952) gazete ve dergi yazarlığını bırakıp eser telifi ve metin neşrine başladı. 1957'de Arap şairlerinin divanları ile Arap kültürünün nâdir eserlerini yayımlamak amacıyla Muhammed Reşâd Sâlim ve İsmâil Ubeyd ile birlikte Dârü'l-Arûbe yayınevini kurdu. Cemal Abdünnâsır döneminde iki defa tutuklandı ve üç yılı aşkın bir süre hapiste kaldı.

Arap ülkelerinde düzenlenen çeşitli kongre ve toplantılara katılan Mahmûd Muhammed Şâkir 1980'de Şam Arap Dil Akademisi'ne muhabir üye olarak seçildi. 1981'de İslâm kültürüne hizmet ve katkıları sebebiyle kendisine devlet takdir ödülü verildi. Edebiyat dalında Kral Faysal Dünya ödülünü alan Mahmûd Muhammed Şâkir 1983'te Kahire Arap Dil Akademisi faal üyesi seçildi. 7 Ağustos 1997'de

vefat etti. *el-Edebü'l-İslâmî* dergisinin XVII. sayısı (1997) onunla ilgili özel sayı olarak yayımlanmıştır.

Eserleri. 1. *el-Kavsü'l-ʿazrâʿ*. Modern Arap şiirinin ilk örneklerinden olan bu kaside birkaç defa basılmıştır (Kahire 1952, 1964, 1972). 2. *Ebâtil ve esmâr* (Riyad 1391/1971). 3. *er-Risâletü'l-cedîde* dergisinde Levis (Louis) Avd'ın bazı görüşlerine reddiye olarak yazdığı yirmi beş makaleyi ihtiva etmektedir. Yazar, eserde misyonerlik hareketiyle bu hareketin yöntem ve vasıtalarından da söz etmiştir. 4. *Maʿa'l-Mütenebbî (el-Mütenebbî risâle fi't-tarîk ilâ şekâfetinâ)* (I-II, Kahire 1977). 5. *Necrîyâ* (Nijerya) (Dimaşk 1963). 6. *Gîniyâ* (Gine) (Dimaşk 1962). 7. *Medâhilü i'câzi'l-Kurʿân (el-Faysal, XXVIII [1979], s. 69)*. 8. *Namaʿ şaʿb ve namaʿ muhîf* (Cidde 1996). 9. *el-Mecelle* dergisinde 1969-1980 yılları arasında yayımlanan yedi makalesini içermektedir. 10. *Kağıyyetü's-şîri'l-câhilî fi kitâbi İbn Sellâm* (Cidde 1418/1997).

Mahmûd Muhammed Şâkir'in neşirlerini gerçekleştirdiği klasik eserler de şunlardır: *Tefsîrû'l-İmâm et-Taberî* (I-XVI, Kahire 1955-1969, ilk on üç cildi Ahmed Muhammed Şâkir ile birlikte); İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuḥûli's-şuʿarâʿ* (Kahire 1952, 1394/1974); Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş* (Kahire 1381); Ebû Temmâm, *el-Vaḥşîyyât* (Kahire 1963, Abdülazîz el-Meymenî ile birlikte); Sükkêrî, *Şerḥu eş-şîri'l-Hüzelîyyîn* (Kahire 1384/1965, Abdüssettâr Ahmed Ferrâc ile birlikte); Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâʿ bimâ li'r-Resûl mine'l-enbâʿ* (Kahire 1941); Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâilü'l-iʿcâz* (Kahire 1404/1984); *Esrârü'l-belâğa* (Cidde 1412/1991); Ebû Hilâl el-Askerî, *Fazlü'l-ʿaṭâʿ ale'l-ʿusr* (Kahire 1353/1934); İbnü'd-Dâye, *el-Mükâfeʿe ve hüsnü'l-ukbâ* (Kahire 1359/1940); Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Teḥzîbü'l-âşâr* (Kahire 1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmûd Muhammed Şâkir, *el-Mütenebbî risâle fi't-tarîk ilâ şekâfetinâ*, Cidde-Kahire 1985; a.m.f., "Taḥkîku't-türâs", *el-Faysal*, XXVIII, Riyad 1979, s. 67-69; Eymen Fuâd Seyyid v.dğr., *Dirâsât ʿArabîyye ve İslâmîyye*, Kahire 1982; M. Mehdi Allâm, *el-Mecmaʿiyyûn fi ḥamsîne ʿâmen*, Kahire 1406/1986, s. 342-343; Mahmûd İbrâhîm er-Rıdvânî, *Ebû Fîhr Mahmûd Muhammed Şâkir (Şeyḫü'l-ʿArâbe) beyne'd-dersî'l-edebl ve't-taḥkîk*, Kahire 1995; Ömer Hasan el-Kayyâm, *Mahmûd Muhammed Şâkir: er-Racül ve'l-menhec*, Beyrut 1417/1997; *el-Edebü'l-İslâmî*, V/17, Riyad 1418/1997, özel sayı; Mahmud Muhammed al-Tanahî, "In memoriam: Mahmûd Şâkir", *al-Furqan*, sy.3, London 1419/1998, s. 16-17. MUHAMMED HARB

MAHMÛD MUHAMMED TÂHÂ

(محمود محمد طه)

(ö. 1985)

Sudanlı fikir ve siyaset adamı.

1910 yılı civarında Mavi Nil'in kenarında yer alan Rufâa'da doğdu. Dinî bir çevrede büyüdü. 1936'da Gordon Memorial College'dan (Hartum Üniversitesi) hidrolik mühendisi olarak mezun oldu ve Atbara'da Sudan demiryollarında görev aldı. 1930'lardan itibaren Sudan'ın bağımsızlığı için bilfiil rol üstlendi; bağımsızlık mücadelesine daha aktif katılabilmek için 1941 yılında resmî görevinden istifa etti ve Hartum'a yerleşti.

Fikrî oluşumunu Atbara'da kaldığı süre içerisinde tamamlayan Mahmûd Muhammed Tâhâ, Britanya idaresi altında kalmayı savunan Ümmet Partisi'ne, Mısır'la idarî ve siyasi birliği savunan Eşikkâ Partisi'ne ve diğer partilere karşı çıkarak Muhammed el-Mehdi, Mansûr Abdülhamîd, Münîr Sâlih Abdülkâdir, Zünnûn Bişrî ve Muhammed Fadlullah Muhammed gibi yazarlarla birlikte Ekim 1945'te Cumhuriyetçi Parti'yi kurdu. Liderliğine kendisinin getirildiği partinin amacı demokratik sosyalizmi benimsemiş federal bir Sudan cumhuriyeti kurmaktı. Sömürgeci güçlere karşı açıktan tavır alması sonucunda Tâhâ, hükümet aleyhinde propaganda yaptığı iddiasıyla 1946'da elli gün süreyle tutuklu kaldı. Aynı yıl yaptığı bir konuşma yüzünden halkı yönetime karşı tahrik etmek ve şiddete sevk etmek suçlamasıyla yeniden tutuklanarak iki yıl hapse mahkûm edildi. Hapis hayatı boyunca hem kendisi hem de Cumhuriyetçiler için yeni bir dönüm noktası sayılabilecek değişimler geçirerek yoğun bir dinî yaşayışa yönelen Mahmûd Muhammed Tâhâ, hapisten çıktığında arkadaşlarına Cumhuriyetçi Parti'nin misyonunun İslâm olduğunu, kendisini de bu misyonun taşıyıcılığını yapmakla yükümlü gördüğünü açıkladı. Daha sonra ailesiyle buluşmak üzere Rufâa'ya gitti ve orada iki yıl halvette kaldı. Bu süre içerisinde Kur'an'ı ezberledi. Tekrar Hartum'a dönerek burada editörlüğünü Ca'fer es-Sûri'nin yaptığı *el-Cumhûriyye* gazetesini kurdu.

Mahmûd Muhammed Tâhâ, 1951'de tekrar toplum karşısına çıktığında siyasi bir program yerine İslâm'ın yeni bir yorumunu ortaya koydu. Böylece Cumhuriyetçiler faaliyetlerine yeniden başladıkları zaman siyasi bir parti olmaktan ziyade

toplumu aydınlatmaya ve İslâm'ın insanî değerlerini yaymaya çalışan dinî bir hareket halini almışlardı. Ca'fer en-Nümejrî'nin 1968'deki kanlı darbesinin ardından partilerin yasaklanması üzerine ismini el-İhvânü'l-cumhûriyyûn olarak değiştiren bu hareket siyasi hedefinden tamamen vazgeçmedi. Felsefi bir mistisizmle rasyonel siyaseti kaynaştırıp İslâmî bir ideoloji içinde sözlü ve yazılı olarak görüşlerini topluma duyurmaya çalıştı. Bu çerçevede Kur'an'ın şeriatla ilgili hüküm ve görüşlerinin tarihî olduğunu söylerken evrensel kabul ettiği ahlâk ilkelerini merkeze aldı. Fakat hareketin Sudan anayasasına şeriatın dahil edilmesine karşı açık tavır alması ve Tâhâ'nın ortaya koyduğu İslâm'la alakalı yeni görüş ve yorumlar, başta İhvân-ı Müslimîn olmak üzere pek çok kesimden büyük tepki gördü. 1968'de Mahmûd Muhammed Tâhâ mürted olmak suçlandı, bu tür ağır suçlamalar sonraki yıllarda da sürdü. Nihayet 18 Ocak 1985'te idam edildi.

Hâllâc-ı Mansûr, Gazzâlî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıf düşünürlerin yanında Benjamin Kid, Auguste Comte, Herbert Spencer, Hegel ve Marks gibi düşünürlerin görüşlerini de yakından tanımış ve onlardan etkilenmiş bir düşünür olan Mahmûd Muhammed Tâhâ'nın fikrî yapısının esasını Kur'an'ın bir dinin usul, diğeri fûrû konularına dair olmak üzere iki ana mesajının bulunduğu tezi teşkil etmektedir. Buna göre Kur'an'ın Mekke'deki usule dair mesajı ferdi ve dinî özgürlük, eşitlik ve eşit mülkiyet hakkı gibi İslâm dininin ahlâki ve mânevî ilkelerini içerir. Medine'de ortaya konulan fûrûa dair mesaj ise şeriatın temelini oluşturan hukuk kuralları bütünüdür. Tâhâ'ya göre Kur'an'ın Medine'deki mesajı İslâm ümmetinin I. (VII.) yüzyıldaki içtimaî ve tarihî şartlarıyla sınırlıdır ve bugün için geçerliliğini kaybetmiştir. Şu halde çağımızda İslâmî bir hayatın ve toplumun yeniden inşası için geçerliliğini sürekli koruyan Kur'an'ın Mekke'deki mesajı temel alınmalıdır.

Mahmûd Muhammed Tâhâ'ya göre Kur'an gibi sünnetin anlamı da iki farklı düzeyde gerçekleşmektedir. Buna göre birinci düzeydeki sünnet Hz. Peygamber'in, kendi döneminin tarihî şartları ve o dönemde yaşayan insanların anlayış seviyeleriyle bağlantılı olarak söylediği sözler, ortaya koyduğu davranışlardır. İkinci düzeydeki sünnet ise onun ruh dünyasını dışı vuran ve esas maksadını ortaya koyan söz ve fiilleri olup evrensel olan da